

Andrzej Kotecki

Medale kościuszkowskie w zbiorach Muzeum Niepodległości w Warszawie

Niepodległość i Pamięć 22/3 (51), 311-348

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Andrzej Kotecki

Muzeum Niepodległości w Warszawie

Medale kościuszkowskie w zbiorach Muzeum Niepodległości w Warszawie

Postać Tadeusza Kościuszki, bohatera dwóch narodów – polskiego i amerykańskiego oraz wydarzenia z nim związane są tematem w medalierstwie bardzo dobrze reprezentowanym. Pierwsze medale powstały już w 1818 roku. Zbiory Muzeum Niepodległości w Warszawie niewątpliwie nie obejmują wszystkich edycji. Niemniej jest to kolekcja na tyle bogata, że może stanowić reprezentatywny zbiór w tym zakresie.

Medale te ukazywały się i nadal ukazują zarówno w Polsce, jak również w Europie, a także na innych kontynentach. Dzięki temu możemy prześledzić różne style plastyczne i techniki ich wykonania. I o ile można za normalną kolej rzeczy uznać, że powstawały np. w USA, to już Australia stanowi w tym względzie kraj egzotyczny, choć co prawda to właśnie na tym kontynencie znajduje się Góra Kościuszki.

Przed prezentacją samego tematu warto krótko omówić literaturę przedmiotu. Bibliografia prac na temat polskiego medalierstwa jest bardzo bogata. Dlatego w tym miejscu zostaną zaprezentowane jedynie te wydawnictwa, które w znaczący sposób nawiązują do interesującego nas zagadnienia¹. Najobszerniejszym opracowaniem tego tematu jest artykuł dr Mariana Gumowskiego *Medale i odznaki kościuszkowskie ku uczczeniu setnej rocznicy śmierci*. Ten tekst ukazał się na łamach krakowskiego czasopisma „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne” (Kraków 1917). Z uwagi na wagę tematu, w tym samym roku wydawca opublikował ten tekst w formie samodzielnej broszury. Choć opracowanie to ukazało się niemal sto lat temu, to nadal dla rzeczono-

¹ Całą bibliografię czytelnik znajdzie na końcu artykułu.

tematu ma pierwszorzędne znaczenie². W opracowaniu tym znalazły się 92 medale i plakiety wydane w latach 1794–1917. Niewątpliwie szczytowymi latami obfitującymi w emisje medali na omawiany temat były dwa jubileusze – 100. rocznica Insurekcji Kościuszkowskiej (1894) i 100. rocznica śmierci T. Kościuszki (1917).

Nie można również pomijać katalogu opracowanego przez Jacka Strzałkowskiego *Medale polskie 1909–1944*. Autor przytacza wiele przykładów wykorzystania motywów kościuszkowskich, zwłaszcza wydanych po roku 1917, a tych, siłą rzeczy, opracowanie M. Gumowskiego nie mogło zawierać.

Warto też zwrócić szczególną uwagę na dwa katalogi autorstwa Małgorzaty Dubrowskiej. Pierwszy nosi tytuł *Pamiętki I wojny światowej w Muzeum Historycznym m. st. Warszawy. Zbiór Krzysztofa Klingera*. Został on przygotowany w układzie chronologicznym. Szczególnie pod rokiem 1917 autorka odnotowuje wiele pamiątek związanych z rocznicą kościuszkowską. W drugiej pozycji zatytułowanej *Medaliony i plakiety. Katalog zbiorów Muzeum Historycznego m. st. Warszawy*, znajdują się również prace odnoszące się do tematu związanego z Insurekcją i jej Naczelnikiem.

Nie możemy też zapominać o całej gamie katalogów wystaw czy opracowań dotyczących dorobku poszczególnych artystów, w których twórczości motywy kościuszkowskie są obecne, a także o serii katalogów Mennicy Warszawskiej z lat powojennych, w których obok innych, opisane zostały medale z zakresu interesującej nas tematyki.

Materiał do poniższego opracowania został przygotowany w 2014, w którym przypadała 220. rocznica Insurekcji Kościuszkowskiej. Poniższy tekst prezentuje medale w układzie chronologicznym.

Przeгляд kolekcji medali znajdujących się w Muzeum Niepodległości w Warszawie należy rozpocząć od najstarszego, a jednocześnie jednego z pierwszych, jaki powstał dla upamiętnienia T. Kościuszki. Wydano go w roku 1818 we Francji, w rok po śmierci Kościuszki. Inicjatorem tej edycji był Amadeusz Durant. W latach 1818–1846 wydał on całą serię medali poświęconych ówczesnie znanym postaciom. Medal

² Opracowanie M. Gumowskiego dotyczy tylko i wyłącznie postaci samego T. Kościuszki. Omówione w poniższym opracowaniu, a także wymienione w końcowej bibliografii publikacje prezentują również inne postaci związane z Insurekcją Kościuszkowską.

Kościuszki był jednym z pierwszych w tej serii. Autorem projektu był francuski rzeźbiarz Augustyn Franciszek Caunois (1787–1859). Medal został wybity w kilku rodzajach metalu. Najbardziej popularne są egzemplarze wykonane w brązie, znane są też bite w żelazie. Bardzo rzadko spotyka się egzemplarze wykonane w srebrze. Można również spotkać kopie galwaniczne samego awersu.

Augustyn Franciszek Caunois, Francja 1818, MNE 8588

A.: Na gładkim tle znajduje się profil Kościuszki zwrócony w prawo. Wzdłuż krawędzi został umieszczony napis THADDEUS KOSCIUSZKO.

R.: Łacińska inskrypcja: NATUS AN. M.DCC.XL.VI \ SIECHNOWIEZ DUKAT \ LITHAVIAE IN POLONIA \ OBIT \ AN. M.DCC.VII. SERIE NUMIZMATICA \ UNIVERSALE VIRORUM ILLUSTRIVM \ M.D.CCC.XVIII.

Medal został osygnowany CAUNOIS A. Jego średnica wynosi 4 cm.

Wykonany na medalu portret T. Kościuszki jest nieco wyidealizowaną podobizną powstałą w latach młodości. Świadczyć o tym mogą szlachetne rysy twarzy, bujne, kręcone włosy opadające na ramiona oraz usta w pogodnym uśmiechu³.

³ M. Gumowski, *Medale i odznaki kościuszkowskie ku uczczeniu setnej rocznicy śmierci*, Nakład TNiA Kraków 1917, s. 7–8; J. Gacek, *Medaliony i plakietki polskie i z Polską związane. Katalog zbiorów Muzeum Okręgowego w Rzeszowie*, Rzeszów 2001, s. 28, poz. 35.

W XIX wieku powstała we Francji kolejna seria plakiety poświęconych Polakom, w tym również T. Kościuszcze. Autorem całej serii jest jeden z największych francuskich rzeźbiarzy tego czasu – Piotr Jan David d’Angers⁴. Jako pierwowzór dla swojej plakiety autor wykorzystał staloryt Oleszczyńskiego, który został opublikowany w Paryżu w 1829 roku⁵. Uderzające podobieństwo obu wizerunków wskazuje na to właśnie źródło – ten sam układ głowy, kształt popiersia, te same elementy ubioru. Jediną różnicą jest brak na plakiecie Krzyża Orderu Virtuti Militari na szyi Kościuszki. Z powyższego można wysnuć wniosek, iż plakieta ta musiała powstać w roku 1829 lub tuż po nim. Warto przy tej okazji zwrócić uwagę, że podobizna Oleszczyńskiego stała się niezwykle popularna i po dziś dzień trudno sobie inaczej wyobrazić Naczelnika Kościuszkę. W przypadku tej plakiety nie można dziś jednoznacznie orzec, co legło u podstaw samej idei jej przygotowania. Biorąc pod uwagę fakt, że powstała około roku 1830, można przypuszczać, iż artysta był pod wrażeniem wybuchu Powstania Listopadowego. Takie domniemanie wydaje się uzasadnione, tym bardziej, że jedna z najważniejszych polskich pieśni tego czasu – *Warszawianka* – jest dziełem twórców francuskich⁶.

David swoje prace odlewał w paryskiej fabryce „Eck et Durand”. Cechuje je szczególna dbałość o odwzorowanie detali i precyzja wykonania. Od chwili swojego powstania plakieta cieszyła się ogromną popularnością. Jej egzemplarze możemy spotkać w wielu kolekcjach prywatnych i publicznych. Znane są również jej liczne odwzorowania.

⁴ Piotr Jan David d’Angers, ur. 12 marca 1788, zm. 6 stycznia 1856. Autor ponad 50 całopostaciowych pomników, 150 popiersi i 500 medalionów. Oprócz medalu Kościuszki w jego pracowni powstały również plakiety poświęcone m.in. J. Lelewelowi, ks. Adamowi Czartoryskiemu. M. Gumowski, op. cit. s. 34, poz. 64.

⁵ Ten staloryt rylcowy reprodukuje w swoim opracowaniu M. Gumowski, *Portrety Kościuszki (47 reprodukcji)*. *Studia ikonograficzne do dziejów Polski*, t. I, Lwów 1917, s. 23.

⁶ Słowa napisał Casimir Delavigne, a muzykę skomponował Daniel Auber. Jej premiera odbyła się w Paryżu 1 marca 1831 roku. Pierwszym wykonawcą był tenor Adolf Neuryt. Po przetłumaczeniu słów na język polski przez Karola Sienkiewicza, aranżacji dokonał Karol Kurpiński. Premiera polska odbyła się w Warszawie 5 kwietnia 1831 r. w Teatrze Narodowym. Zob. Z. Adrjański, *Złota księga pieśni polskich. Pieśni, gawędy, opowieści*, Warszawa 2002, s. 16–18.

Taką właśnie proveniencję ma znajdująca się w kolekcji Muzeum Niepodległości. U dołu znajduje się sygnatura warszawskiego producenta ODLEW FAB. MINTERA. Wynika z tego, że ten konkretny egzemplarz musiał powstać przed rokiem 1863⁷.

Ten sam autor, w tym samym czasie stworzył kolejną plakię, którą w tej prezentacji winniśmy uwzględnić. Została ona poświęcona Julianowi Ursynowi Niemcewiczowi⁸. Na plakiecie znajduje się zwrócony w prawo profil głowy mężczyzny o poważnym wyrazie twarzy. W 3/4 obwodu znajduje się napis J. U. NIEMCEWICZ. Podobnie jak poprzednia, tak i ta została odlana na podstawie francuskiego oryginału w Warszawie. Tym razem jej producentem była Wytwórnia Braci Łopieńskich. Również i w tym przypadku na plakiecie została zachowana sygnatura autora pierwowzoru P. J. DAVID wraz, jak można sądzić, z datą powstania pierwowzoru – 1833. Dla pełni informacji należy jeszcze wspomnieć, iż obie plakiety mają 16 cm średnicy i zostały w części górnej zaopatrzone w zawiesia.

Piotr Jan David d'Angers, Francja – Polska, poł. XIX w., MNE 8565

Pomimo, że obydwie plakiety są kopiami, to zostały bardzo starannie odlane i wyczelowane. Widać w nich staranność wykonania

⁷ Po roku 1863, w wyniku represji po Powstaniu Styczniowym, wytwórnia ta musiała zaprzestać produkcji galanterii patriotycznej, w której wcześniej się specjalizowała.

⁸ Julian Ursyn Niemcewicz ur. 16 lutego 1757 r. w Skokach koło Brześcia nad Bugiem. Od jesieni 1792 r. do czerwca 1794 przebywał na emigracji przygotowując Insurekcję. W czerwcu 1794 został adiutantem i sekretarzem Kościuszki. Ranny w bitwie pod Maciejowicami (10 października 1794) dostał się do niewoli rosyjskiej. Do 1796 r. był więźniem w Twierdzy Pietropawłowskiej.

i chęć wiernego oddania idei, jaka przyświecała rzeźbiarzowi w trakcie tworzenia pierwowzoru. Takie podejście do pracy dowodzi wysokiego kunsztu warszawskich odlewników. Niewątpliwie nie byłoby to możliwe bez dostępu do francuskiego oryginału.

Następna plakietka posiada odmienną formę. Jednakże z uwagi na materiał, z jakiego została wykonana – srebrzony stop metalu – należy ją tutaj zaprezentować. Jest ona jednostronna i znajduje się na niej popiersie z głową zwróconą 3/4 w prawo. U dołu, na wydzielonym pasie widnieje napis KOŚCIUSZKO. Również w tym przypadku pierwowzorem dla ukazania wizerunku stał się portret Oleszczyńskiego. Wyróżnikiem w stosunku do innych jest umieszczenie jej w ozdobnej metalowej ramce, której narożniki zostały zaopatrzone w dekoracyjne kulki. W części górnej znajduje się też prostokątne zawieszanie. Wymiary plakietki to wysokość 6 cm i szerokość 4,7 cm. Jej producentem była firma braci Lauer z Norymbergi około roku 1890. Jak można przypuszczać, jej produkcja nawiązywała do 100. rocznicy Insurekcji Kościuszkowskiej w 1894 roku⁹.

Firma Braci Lauer, Norymberga ok. 1890 r., MNE 12366

⁹ M. Dubrowska, *Medaliony...*, op. cit., s. 41, poz. 38.

Z tą rocznicą miał również związek medal wybity w Wiedniu w 1894 roku z inicjatywy krakowskiego jubilera Wacława Głowackiego.

A.: Profil T. Kościuszki zwrócony w prawo, postać trzyma przed sobą wzniesioną ku górze szablę. Po lewej stronie gałązka oliwna, a po prawej liście dębowe. W 3/4 obwodu napis w otoku: W STULETNIĄ ROCZNICĘ.

R.: Dwie postaci – szlachcic z szablą i chłop z kosą przekutą na sztorc. Obie wspierają się na tarczy herbowej z orłem w koronie. Poniżej data 1794.

Medal jest sygnowany W. GŁOWACKI KRAKÓW, a jego średnica wynosi 3,5 cm, bity w brązie.

Zamieszczony na awersie portret Kościuszki stanowi odwzorowanie popularnych współcześnie rycin i zaczerpniętej z nich sceny przysięgi Naczelnika na rynku w Krakowie w dniu 24 marca 1794 roku¹⁰. Niestety, wizerunek ten został wykonany nieco nieudolnie, bowiem widoczny fragment szabli, szczególnie jej rękojeść, są nieproporcjonalne w stosunku do całości popiersia.

Do tej samej rocznicy nawiązuje jeszcze jeden medal. Jego autorem jest także krakowski rytownik Franciszek Wojtych (MNE 7306).

Franciszek Wojtych, Kraków 1894, MNE 7306

A.: Fragment sceny z bitwy pod Raławicami. Na czele maszerujących kosynierów oficer na koniu (Kościuszko?) z dobytą szablą skierowaną szyćchem do dołu. Poniżej, na wydzielonym polu napis RAŁAWICE.

¹⁰ M. Gumowski, op. cit., s. 15, poz. 26.

R.: Scena przysięgi Kościuszki na krakowskim rynku.

Motyw dla przedstawionej na awersie sceny batalistycznej został zaczerpnięty z akwareli Wojciecha Kossaka. Z kolei opracowanie graficzne rewersu, nawiązuje do obrazu namalowanego przez Stachowicza. Średnica medalu wynosi 3 cm. Do jego wybicia została wykorzystana srebrzona miedź. Mając na uwadze niewielki rozmiar, warto zwrócić uwagę na niezwykle precyzyjne wykonanie, tak charakterystyczne dla krakowskiego rytownika.

Kolejna plakieta stanowi przykład jednej z typowych prac w zakresie produkcji pamiątek patriotycznych na przełomie XIX i XX wieku. Ma ona kształt tarczy o wysokości 6,8 cm i szerokości 4,9 cm. Na głównej stronie znajduje się głowa Kościuszki zwrócona 3/4 w prawo. Powyżej, przy zastosowaniu ozdobnego liternictwa, został wykonany napis TADEUSZ KOŚCIUSZKO. Poniżej wizerunku znajdują się elementy zdobnicze – po lewej szarfa, pośrodku atrybuty wojskowe, a po prawej gałązka oliwna. Niestety, w tym przypadku nie znamy ani autora, ani miejsca jej wytworzenia¹¹.

NN, Polska, koniec XIX w., MNE 12528

Kolejne dwie prace dotyczą innego bohatera Insurekcji, tym razem z terenu Warszawy – Jana Kilińskiego.

¹¹ Niestety nie została ona opisana w literaturze przedmiotu.

NN, Polska – Warszawa (?), koniec XIX w., MNE 8767

Pierwsza z nich, owalna, o pionowej orientacji plakieta, z postacią z profilem zwróconym w lewo. Dookolnie został wykonany napis BO-DAJ SIĘ SZEWC TAKI ŚWIECIE – NIECH SIĘ ŚWIĘCĄ TAKIE LATA – WIWAT! POLSKA CNOTA \ OBYWATEL OD WARSZTATA – JAN KILIŃSKI PATRYOTA. Niestety, również w przypadku tej pamiątki, nie znamy ani autora, ani inicjatora jej stworzenia, a także miejsca jej odlania. Jej wykonanie nie świadczy najlepiej o twórcach. O ile sama podobizna Jana Kilińskiego jest w miarę dobrze wykonana, o tyle napis został zrobiony bardzo niestarannie, przez co miejscami jest trudny do odczytania. Może to sugerować również, że jest to kopia.

Drugi z medali poświęconych Kilińskiemu powstał w roku 1916. Okazją do jego powstania było wmurowanie tablicy pamiątkowej na kamienicy, której był właścicielem. Autorem tego medalu jest Wojciech Przedwojewski.

A.: Na tle bryły warszawskiego Zamku Królewskiego, Kolumny Zygmunta i kamieniczek Starego Miasta, znajduje się profil popiersia Kilińskiego zwrócony w prawo, a głową na wprost. Po lewej znajduje się herb Warszawy, po prawej tarcza herbowa z orłem. Nad kompozycją znajduje się półkolisty napis JAN KILIŃSKI.

R.: Reprodukacja tablicy z napisem KAMIENICĘ TĘ POSIADAŁ \ W NIEY MIESZKAŁ I UMARŁ \ JAN \ KILIŃSKI \ BOHATER NARODOWY \ PUŁKOWNIK W. POLSKICH \ STARSZY ZGROMADZENIA \ SZEWCÓW UR 1760 UM 1819 4 IV 1916.

Średnica medalu wynosi 5 cm. Strona graficzna medalu, a szczególnie awersu, zwraca uwagę starannością wykonania. Jest to dobrze widoczne w precyzyjnym ukazaniu poważnego wyrazu twarzy Kilińskiego¹².

Na rok 1917 przypadała 100. rocznica śmierci Tadeusza Kościuszki. Trwająca I wojna światowa i rozbudzone przez nią nadzieje na odzyskanie niepodległości, musiały znaleźć swoje odzwierciedlenie w różnorodnych działaniach patriotycznie nastawionych kręgów społeczeństwa polskiego. Nic więc dziwnego, że w owym roku mamy do czynienia z prawdziwym „urodzajem” na medale kościuszkowskie. W prezentowanej kolekcji znajduje się kilka z nich¹³.

Jednym z pierwszych jest medal autorstwa Jana Wysockiego wydany w Krakowie. Inicjatywa jego powstania zrodziła się w gronie członków Krakowskiego Towarzystwa Numizmatyczno-Archeologicznego. Po raz pierwszy została ona podjęta w lipcu 1916 roku na forum walnego zgromadzenia Towarzystwa. Wnioskodawcą był dr Piotr Bieńkowski. Wówczas przedstawił on jedynie ideę wybicia medalu jubileuszowego, która została przyjęta jednogłośnie. Dopiero latem następnego roku prace nad medalem nabrały konkretnego wymiaru. Na kilku kolejnych posiedzeniach TNA zostały dopracowane szczegóły plastyczne medalu. Wiadomo było, że na awersie powinien znaleźć się portret T. Kościuszki. Wszyscy uczestnicy tej inicjatywy opowiedzieli się za propozycją dr Mariana Gumowskiego. Wskazał on na miedzioryt punktowany Fr. Jona wykonany na podstawie obrazu Grassiego. W odniesieniu do rewersu wybór padł na rysunek zaproponowany przez Jana Wysockiego przedstawiający panoramiczny widok dwóch miejsc w Krakowie związanych z Kościuszką: Wawelu – miejsca spoczynku Naczelnika w podziemiach katedry oraz Kopca Kościuszki – jednego z pierwszych upamiętnień pomnikowych Kościuszki. Janowi Wysockiemu powierzono też przygotowanie całości medalu. Tenże przy tej realizacji pozwolił sobie na pewną samowolę, która została ujawniona dopiero po wybicciu medalu. Na rewersie umieścił niezgodniony wcześniej napis. Jako wytłumaczenie tej sprawy przedstawił

¹² Por. M. Opalek, *Pamiętki polskie 1914-1917. Odznaki, medale, plakiety*. Zeszyt 3; Kraków 1917, s. 58–59, poz. 16.

¹³ M. Gumowski w cytowanym już wcześniej opracowaniu przytacza 10 medali i 9 plaket wydanych w tym roku jubileuszowym.

argument o potrzebie wypełnienia otoku w celach kompozycyjnych. Ten zabieg zyskał ostatecznie aprobatę emitenta i nie przeszkodził w dalszej popularyzacji medalu.

Jan Wysocki, Kraków–Wiedeń, 1917, MNE 4902

A.: Popiersie Kościuszki w mundurze generalskim z widocznym Krzyżem Orderu Virtuti Militari, bez nakrycia głowy. Profil zwrócony w lewo z głową skierowaną do widza. Napis w otoku TADEUSZ KOŚCIUSZKO 1746–1817.

R.: Panorama Wawelu i Kopca Kościuszki widziana z lewego brzegu Wisły. Nad całością fragment tarczy słonecznej. Poniżej na wydzielonym polu napis TOW NUM KRAK 15 X 1917. Napis dookoły ON ZERWAŁ KAJDANY W KTÓRYCH JĘCZAŁ NARÓD.

Terminowe wybicie (był bity w Wiedniu) oraz powszechna akceptacja w społeczeństwie Galicji zaproponowanej formy graficznej sprawiły, że TNA rozpoczęło rozmowy z Obywatelskim Komitetem Obchodów o uznanie medalu za oficjalny dla całych obchodów jubileuszowych. Część wyprodukowanego nakładu (wynosił 1000 egz. wykonanych w cynku) została przeznaczona na sprzedaż, z której dochód miał zasilić budżet obchodów jubileuszowych.

Popularność i atrakcyjność medalu spowodowała, że emitent postanowił wybić medal wykorzystując różne metale. Cenę medalu wykonanego w cynie ustalono na 15 koron. Z tego samego stempla wybito również 20 egzemplarzy w srebrze, które przeznaczono wyłącznie dla członków Towarzystwa. Z kolei w brązie wykonano jednostronny medalion wyceniony na 50 koron. Ich wykonanie zostało powierzone F. Testerowi, a cyzelował je H. Walden. Patynowanie zostało powierzone J. Jaroszewskiemu. W następnym roku wybito dodatkową,

limitowaną serię medali w brązie w nakładzie 25 egzemplarzy. Te zostały rozprowadzone wyłącznie wśród członków krakowskiego TNA. Dla odróżnienia nadano im numery bite cyframi rzymskimi od I do XXV¹⁴.

W tym samym roku jubileuszowym, również w Krakowie został wydany drugi, równie ciekawy medal poświęcony Kościuszcze. Autorem projektu był prof. Konstanty Laszczka¹⁵. Inicjatorem powstania medalu było Centralne Biuro Wydawnictw Naczelnego Komitetu Narodowego w Krakowie¹⁶.

Konstanty Laszczka, Kraków 1917, MNE 8243

A.: Popiersie Kościuszki *en face*, 3/4 w prawo, wzorowane na statorycie Oleszczyńskiego, nad i pod rysunkiem napis TADEUSZ KOŚCIUSZKO. Po bokach daty roczne rozmieszczone w pionie: 1817 po lewej i 1917 po prawej. Po bokach cztery wieńce.

R.: Napis przedzielony gałązkami dębowymi oraz skrzyżowaną kosą i szablą PIERWSZY KROK DO ZWYCIĘZTWA POZNAĆ SIĘ NA WŁASNEJ SILE.

Medal spotkał się z bardzo ostrą krytyką rozwiązań graficznych. Na taki stan rzeczy wpływ mógł mieć fakt, iż miał on konkurować

¹⁴ M. Gumowski, op. cit. s. 24–25, poz. 50.

¹⁵ Konstanty Laszczka ur. 3 września 1865, zm. 23 marca 1956 r. Jeden z najwybitniejszych rzeźbiarzy polskich swego czasu. Kształcił się w Warszawie i Paryżu. Większość swego życia artystycznego spędził w Krakowie, gdzie też zmarł i został pochowany na Cmentarzu Rakowickim.

¹⁶ Prawicowa, proaustriacka organizacja powstała po wybuchu I wojny światowej. Miała na celu skupienie w sobie całej władzy politycznej i wojskowej nad Polakami w Galicji.

z wydanym przez TNA i pretendował do miana oficjalnego medalu obchodów 100. rocznicy śmierci T. Kościuszki. Możliwe, że publikując taką opinię M. Gumowski prezentował stanowisko członków TNA:

Autor niewolniczo trzymał się pierwowzoru (stalorytu). Niestety wypadła próba wpisania kwadratu w koło, a już szczególnie razi nadzwyczaj uboga treść strony odwrotnej. Napis nie może być główną częścią kompozycji medalowej, a staje się już niemożliwy, jeśli tak jak tutaj roi się od błędów ortograficznych¹⁷.

Nieco dziwi tak surowa ocena tego medalu. Na awersie projektu przygotowanego pod auspicjami TNA widnieje przecież bardzo wierne odwzorowanie zaczerpnięte z miedziorytu Fr. Johna, ponadto niemal identyczne rozwiązanie rewersu znajdujemy w przypadku francuskiego medalu Caunois'a¹⁸.

Tadeusz Błotnicki, Lwów(?) – Kraków(?) 1917, MNE 7309

Kolejne dwa medale, to inicjatywy, które możemy uznać za prywatne. Pierwszym jest medal autorstwa Tadeusza Błotnickiego. Od dotychczas prezentowanych odróżnia go kilka szczegółów. Po pierwsze kształt. Medal zakomponowano jako kwadrat o boku 3,5 cm. Sam wizerunek został umieszczony na przecięciu przekątnych tego kwadratu. Również wykorzystany portret Kościuszki, jest odmienny od dotychczas prezentowanych. Na środku, w okrągłym polu, znajduje

¹⁷ M. Gumowski, op. cit., s. 29–30 poz. 60.

¹⁸ Medal ten opisuje również M. Gumowski bez tak krytycznych uwag. Zob. przypis nr 3.

się zwrócony w lewo profil głowy mężczyzny. Stanowi on odwzorowanie portretu znajdującego się na wawelskim sarkofagu Naczelnika (a ten z kolei powstał na bazie rysunku ks. Izabelli Czartoryskiej z roku 1792). Nad podobizną widnieje napis KOŚCIUSZKO, natomiast u dołu daty roczne 1817–1917. W osi poziomej zostały umieszczone ozdobne chwosty. Istnieje pewna nieścisłość, co do miejsca powstania tego medalu. Otóż cytowany wielokrotnie M. Gumowski podaje jako miejsce powstania Kraków, z kolei M. Dubrowska – Lwów¹⁹. W oryginale na rewersie znajdował się napis W SETNĄ \ ROCZNICĘ ŚMIERCI \ NACZELNIKA i kolejny numer od 1 do 100. Autor na bazie tego samego stempla awersu wykonał jednostronne odznaki. Egzemplarz znajdujący się w Muzeum Niepodległości w Warszawie na rewersie ma zamontowane zapięcie typu agrafka oraz wygrawerowany napis 23 I 1918 TADEUSZ. Jest to jeden z ciekawszych egzemplarzy z uwagi na formę graficzną, kształt oraz staranność jego wykonania.

Kolejny medal z 1917 roku to również inicjatywa prywatna. Geneza jego powstania jest oczywista – rocznica śmierci Naczelnika. Ponadto obok tych oczywistych względów patriotycznych i rocznicowych w tym przypadku nie można wykluczyć również celów komercyjnych. Tym razem medal powstał w Warszawie i jest efektem współpracy dwóch osób: nakładcy Jana Kendlera – właściciela firmy grawerskiej i rytownika stempli – Bogdana Poskoczyma.

Bogdan Poskoczym, Warszawa 1917, MNE 7307

¹⁹ M. Gumowski, *op. cit.*, s. 26 poz. 53; M. Dubrowska, *op. cit.*, s.116, poz. 268. Z kolei J. Strzałkowski w swoim opracowaniu nie podaje żadnego miejsca powstania, *op. cit.*, s. 101, poz. 403.

A.: Popiersie T. Kościuszki wg ryciny Oleszczyńskiego w sukmanie z widoczną bandolerą, Krzyżem Orderu Virtuti Militari i kokardą związaną pod szyją. Głowa zwrócona 3/4 w prawo. W 3/4 obwodu napis TADE-USZ KOŚCIUSZKO 1794 15 X 1817. U dołu sygnatura J. KENDLER.

R.: Scena rodzajowa. Przy wawelskim sarkofagu Kościuszki stoi kobieta, starzec i chłopiec. Jest to odwzorowanie obrazu Grottgera. Napis dookoły 1817–1917 POCHOWANY NA WAWELU. W części górnej zostało umieszczone zawiesie.

Medal został wykonany w trzech wersjach. Podstawowa miała średnicę 4,4 cm. Pozostałe dwie miały mniejsze wymiary – średnia 2,8 cm – właśnie ta znajduje się w kolekcji Muzeum Niepodległości – oraz najmniejsza o średnicy 2,5 cm. Poszczególne wersje różnią się szczegółami graficznymi rewersu. Z całą odpowiedzialnością należy stwierdzić, że medal ten pomimo swych niewielkich rozmiarów, we wszystkich odmianach cechuje bardzo duża precyzja wykonania²⁰.

Lata II Rzeczypospolitej nie obfitowały w medale o tematyce kościuszkowskiej czy też insurekcyjnej co może się wydawać dziwne i niezrozumiałe. Między rokiem 1918 a 1939 ukazało się zaledwie pięć medali. Jeden, niesygnowany, z roku 1919 dotyczył Jana Kilińskiego. W roku 1923, z okazji otwarcia Instytutu im. T. Kościuszki został również wydany medal niesygnowany. Józef Aumiller w 1926 przygotował medal pod hasłem *Polska W Holdzie USA*. W 9 lat później, w 1935 roku ukazał się medal *Kościuszek* autorstwa F. Lewandowskiego. U schyłku II RP, w 1939 roku, z okazji Wystawy Światowej EXPO w Nowym Jorku wydano medal zaprojektowany i wybity przez firmę Whiehed Hoag Co. z motywami kościuszkowskimi. Ten sam medal miał swoją reedycję w roku 1940²¹.

W latach powojennych ukazało się wiele medali związanych bezpośrednio z Insurekcją Kościuszkowską i samym Naczelnikiem, a także pośrednio odnoszących się do tych wydarzeń i postaci. Trzeba również zwrócić uwagę, że powstały one zarówno w Polsce, jak też były bite poza granicami naszego kraju. W tym ostatnim przypadku różna była

²⁰ M. Gumowski, op. cit., s. 27, poz. 54–56.

²¹ Żaden z tych medali niestety nie jest reprezentowany w kolekcji Muzeum Niepodległości w Warszawie. Zob. J. Strzałkowski, op. cit., s. 112, poz. 458, s. 121, poz. 508, s. 129, poz. 545, s. 176, poz. 778, s. 190, poz. 852, s. 191, poz. 859.

geneza ich powstawania. Najczęściej wiązało się to z różnorodnymi przedsięwzięciami podejmowanymi przez miejscowe środowisko polonijne.

Pierwszy powojenny medal pochodzi z roku 1946. Geneza jego powstania nawiązuje bezpośrednio do 200. rocznicy urodzin Kościuszki. Przygotowanie medalu stanowiło wspólną inicjatywę dwóch instytucji – Głównego Komitetu Kościuszkowskiego i krakowskiego Towarzystwa Numizmatycznego. Autorem medalu jest F. Kalfas, a jego produkcji podjęła się Mennica Państwowa w Warszawie (MNE 8740).

Franciszek Kalfas, Polska – Warszawa 1946, MNE 8740

A.: Profil głowy mężczyzny o bujnych włosach i wydatnym nosie, zwrócony w prawo. Na ustach delikatny uśmiech. Wzdłuż krawędzi półkolisty napis: po lewej 1746 – 1946, a po prawej TADEUSZ KOŚCIUSZKO.

R.: Na pierwszym planie Kościuszko z szablą w dłoni, a za nim grupa kosynierów. Napis na obwodzie GŁÓWNY KOMITET KOŚCIUSZKOWSKI TOWARZYSTWO NUMIZMATYCZNE W KRAKOWIE.

Kolejny medal pochodzi z roku 1960 i został wyemitowany dla upamiętnienia 200. rocznicy urodzin Jana Kilińskiego. Jego autorem jest Zbigniew Dunajewski, a producentem, tak jak poprzednio, Mennica Państwowa. Jako na ciekawostkę należy tutaj zwrócić uwagę na fakt, że medal nie był związany z żadnym z dotychczas aktywnych w tym względzie miejsc – Krakowem czy Warszawą. Tym razem inicjatywa zrodziła się w Trzemesznie. Instytucją sprawczą był Komitet Uczczenia

Pamięci J. Kilińskiego. Głównym akcentem tych obchodów było odsłonięcie w Trzemesznie pomnika Jana Kilińskiego. Właśnie na tę okoliczność powstał omawiany tutaj medal. Obie inicjatywy łączyła również postać autora pomnika i medalu²².

Zbigniew Dunajewski, Polska – Warszawa 1960, MNE 16223

A.: Popiersie J. Kilińskiego zwrócone 3/4 w lewo. Po lewej stronie daty 1760–1819.

R.: Na gładkim tle napis o podkreślonych wersach 1760 \ DWUSETNA \ ROCZNICA \ URODZIN \ JANA KILIŃSKIEGO \ ODSŁONIĘCIE \ POMNIKA W \ TRZEMESZNIE \ 1960.

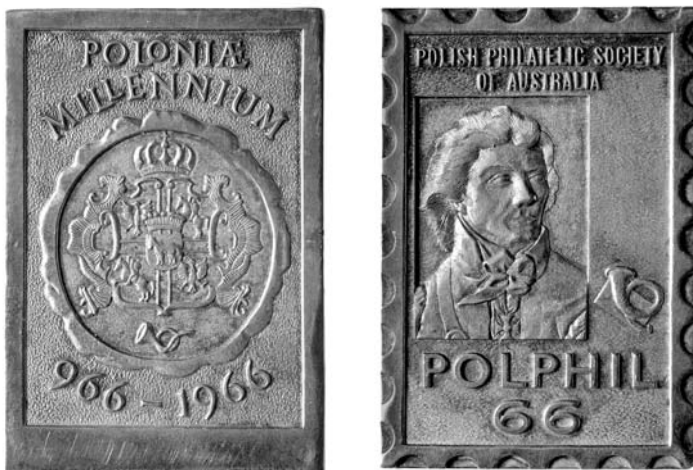
Średnica medalu wynosi 7 cm, a wybity został w tombaku patynowanym.

Z powyższym medalem jest pewien kłopot. Otóż dwa wydawnictwa katalogowe odnotowują ten medal pod dwoma różnymi datami rocznymi emisji. Pierwszy, autorstwa Wiesławy Kowalczyk, odnotowuje go pod rokiem 1961. Autorzy drugiego wydawnictwa, Tadeusz Jabłoński i Bolesław Minko podają rok 1960²³. Mając na uwadze, że podana przez nich data odpowiada rocznicy, to w tym względzie należy właśnie im zaufać.

²² I Ogólnopolska Wystawa Medalierstwa czerwiec 1963; Związek Polskich Artystów Plastyków – Centralne Biuro Wystaw Artystycznych, Warszawa „Zachęta” poz. 51.

²³ *Medale Mennicy Państwowej (1924–1968)*. Opracowała mgr Wiesława Kowalczyk [bmw, brw] s. 54 poz.152. T. Jabłoński, B. Minko, *Katalog medali polskich 1945–1964*. Biblioteczka Zbieracza Dziel Sztuki pod redakcją Andrzeja Ryszkiewicza; DESA ARKADY Warszawa 1966, s. 43–44, 65.

Rok 1966 był bardzo ważnym dla całego narodu polskiego. Był to rok milenijnych obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego. Był to również rok ważny z uwagi na postać Tadeusza Kościuszki i mijającą w tym roku 220. rocznicę urodzin Naczelnika. Obie rocznice były obchodzone w kraju i wszędzie tam, gdzie mieszkali Polacy. Uroczystości przybierały różne formy, czego przykładem jest wystawa filatelistyczna POLPHIL 66 w Australii. Jej organizatorem było Polskie Towarzystwo Filatelistyczne w Melbourne (Polish Philatelist Society of Australia). Z tej okazji został przygotowany dwustronny medal w dwóch wersjach metalu – połączonym i posrebrzonym brązie. Ma on kształt prostokąta o bokach 6,4 m x 4,4 cm. Jego kompozycja została założona na krótszym boku. Niestety, nie jest on sygnowany, co uniemożliwia określenie autorstwa i miejsca wyprodukowania. Za to cechą charakterystyczną jest bogaty i ciekawy program graficzny, który łączy w swoim wyrazie obie wspomniane tutaj rocznice (MNE 8758).

NN, Australia 1966, MNE 8758

A.: Cała powierzchnia jest zagłębiona. Po lewej stronie znajduje się popiersie T. Kościuszki zwrócone 3/4 w prawo. Jest to kolejne odzorowanie portretu Oleszczyńskiego. Po prawej stronie, u dołu podobizny znajduje się trąbka pocztyliona na tle koperty. Nad rysunkiem widnieje napis POLISH PHILATELIC SOCIETY \ OF AUSTRALIA,

a pod rysunkiem POLPHILL \ 66. Krawędź medalu została wykończona ząbkowaniem na wzór znaczka pocztowego.

R.: Na środku, na groszkowanym tle znajduje się kartusz herbowy – czteropolowa tarcza z herbem Polski – Orłem i herbem Litwy – Pogonią, a na środku tarcza z herbem rodzowym Poniatowskich – Ciołkiem. Pod kartuszem znajduje się trąbka pocztyliona, a nad kartuszem półkolisty napis POLONIAE MILLENIUM. Pod kartuszem półkółście daty roczne 966–1966²⁴.

Rocznice urodzin swojego patrona postanowiła również upamiętnić działająca w Chorzowie Huta Kościuszeko. Z tej okazji została wybita prostokątna, jednostronna plakietka o zaokrąglonych krawędziach. Plakietka ma wymiary 10 cm x 7 cm. Na gładkim tle widnieje zwrócony w lewo profil mężczyzny w mundurze generalskim bez nakrycia głowy. Autorem plakietki jest Edward Gorol, o czym świadczy znajdująca się po prawej stronie charakterystyczna dla tego autora sygnatura²⁵.

W następnym roku 1967, ponownie mamy do czynienia ze znaczącą ilością emisji medali kościuszkowskich. Przypadała wówczas 150. rocznica śmierci Tadeusza Kościuszki. W kolekcji muzealnej znajduje się kilka medali, które, jak można sądzić po przeanalizowaniu materiału, są próbami autorskimi różnych ich wersji.

Pierwszym autorem, który zmierzył się z tym tematem jest Józef Stasiński, który z inicjatywy Muzeum Sztuki Medalierskiej we Wrocławiu stworzył dwustronną plakietę o nieregularnym kształcie i wymiarach 9,8 cm x 10,3 cm. Plakietka została odlana w patynowanym brązie.

²⁴ B. Kozarska-Orzeszek, *Polskie medale filatelistyczne 1899 –1984. Katalog*; Komitet Organizacyjny M. W. F. „Socphiles, 84 Wrocław” – Muzeum Sztuki Medalierskiej – Muzeum Poczty i Telekomunikacji. Socphiles, 84 Wrocław, s. 19, poz. 47; Marian J. Brzeziński, *Medale i odznaki polskie i Polski dotyczące bite poza Polską w latach 1939–1977*; Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, Londyn 1979, s. 54, poz. 48.

²⁵ T. Karczewska, *Edward Gorol medale i medaliony* [folder wystawy]; Muzeum Ziemi Bydgoskiej im. Leona Wyczółkowskiego w Bydgoszczy, Bydgoszcz maj – czerwiec 1967. W katalogu znajduje się jedynie wizerunek tej plakietki bez informacji na temat jej powstania.

Józef Stasiński, Polska – Wrocław 1967, MNE 8454

A.: Na pierwszym planie znajduje się popiersie T. Kościuszki zwrócone 3/4 w lewo, w mundurze, bez nakrycia głowy, z widocznym Krzyżem Orderu Virtuti Militari. W tle widoczna postać kosyniera. U dołu po lewej stronie daty 1746 \ 1817. Wzdłuż lewej krawędzi napis TADEUSZ KOŚCIUSZKO.

R.: Scena batalistyczna. Na tle oddziałów wojskowych dwie postaci na koniach zwrócone w prawo. Powyżej napis będący fragmentem roty przysięgi T. Kościuszki ... POWIERZONEJ MI \ WŁADZY NA NICZYJ \ PRYWATNY UCISK NIE UŻYJĘ \ LECZ JEDYNIJE JEJ DLA OBRONY \ CAŁOŚCI GRANIC ODZYSKANIE \ SAMOWŁADNOŚCI NARODU \ I UGRUNTOWANIA \ POWSZECHNEJ WOLNOŚCI UŻYWAĆ BĘDĘ... Pod rysunkiem napis 150 ROCZNICA ŚMIERCI. Na krawędzi znajduje się sygnatura OPUS 325²⁶.

Drugim artystą jest Stanisław Sikora. W jego pracowni powstały cztery prace – dwie plakiety i dwa medale. Oprócz tematu i okoliczności emisji łączą podobieństwa w zakresie opracowania graficznego. Prezentację prac tego autora rozpoczniemy od plakiet (MNE 9340).

Stanisław Sikora, Polska – Warszawa 1967, MNE 9340

²⁶ J. Stasiński, *Medale i rzeźby*, Poznań 1971, poz. 130.

A.: Po prawej stronie znajduje się profil mężczyzny, zwrócony w lewo. Po lewej na całej powierzchni znajduje się napis ZA\ NA\ SZĄ I\ WA\ SZĄ\ WOL-\ NOŚĆ.

R.: Na pofalowanym tle Krzyż Orderu Virtuti Militari i napisy WARSZAWA\ KRAKÓW\ SARATOGA\ PHILADELPHIA\ WEST POINT. Napis dookoły 1746–1817 TADEUSZ KOŚCIUSZKO.

Na awersie znajduje się sygnatura autorska ST. SIKORA. Średnica odlanej w brązie plakiety wynosi 18 cm.

Druga została wykonana w mosiądzu patynowanym w analogicznym do poprzedniej formacie – średnicy 18 cm.

Stanisław Sikora, Polska – Warszawa 1967, MNE 16751

A.: Na gładkim, zagłębionym tle po prawej stronie znajduje się profil głowy Kościuszki. Po lewej znajduje się napis wykonany ozdobnym liternictwem ZA\ NA\ SZĄ I\ WA\ SZĄ\ WOLNOŚĆ.

R.: Na gładkiej powierzchni widnieją trzy obrączki, na obwodach których znajduje się napis OJCZYŻNA\ OBROŃCY SWEMU. Dookoła został wykonany napis TADEUSZ KOŚCIUSZKO 1746–1817²⁷.

Na awersie u dołu przy krawędzi znajduje się sygnatura ST. SIKORA. Analogiczny medal został wydany w wersji pomniejszonej do 7 cm (MNE 16310).

²⁷ Podczas Insurekcji Kościuszkowskiej król Stanisław August Poniatowski postanowił przywrócić Order Virtuti Militari po zawieszeniu go przez Radę Nieustającą i własnym sumptem ufundował 21 złotych i 109 srebrnych medali, które posłano do Naczelnika Kościuszki. Ten jednak, pomimo, że był kawalerem Orderu, (za bitwę pod Zieleńcami w 1792 r.) nie zgodził się na ich użycie. Przesłane medale kazał przetopić na złote obrączki opatrzone napisem OJCZYŻNA OBROŃCY SWEMU, przez co stały się honorowym odznaczeniem dla wyróżniających się w boju żołnierzy.

Medal ten, tym razem o średnicy 8 cm został wyemitowany w wersji o zmienionym wyglądzie rewersu:

R.: Na środku znajduje się okrągłe pole z napisem W\ 150 TA\ ROCZNICE\ ŚMIERCI\ 1967. W otoku napis TADEUSZ KOŚCIUSZKO 1746–1817. W części górnej między datami rocznymi został zreprodukowany Krzyż Orderu Virtuti Militari.

W tym samym roku również Rząd Polski na Uchodźstwie wydał numizmat, który obok rocznicy kościuszkowskiej upamiętnia również 100. rocznicę urodzin Józefa Piłsudskiego. Z oczywistych względów w kraju ta druga z rocznic została pominięta milczeniem. W pierwotnym założeniu Rządu miała to być moneta o nominale 10 zł. Trudno ją jednak tak klasyfikować, bowiem brak temu numizmatowi podstawowej cechy monety – nominału. Na rewersie znajduje się również niewłaściwy napis. Realizatorem tego przedsięwzięcia był Komitet Skarbu Narodowego w Nowym Jorku, a producentem firma Franklin Mint. Autorem opracowania pod względem plastycznym jest Gilroy Roberts.

Gilroy Roberts, USA – Wielka Brytania 1967, MNE 14848

A.: Na lustrzanym tle matowe, zachodzące na siebie profile głów Kościuszki i Piłsudskiego zwrócone w lewo. Po lewej przy krawędzi napis TADEUSZ KOŚCIUSZKO\ 1746–1817, po prawej JÓZEF PIŁSUDSKI\ 1867–1935. U dołu napis NACZELNIKOM W HOŁDZIE.

R.: Na lustrzanym tle zmatowiony orzeł w koronie. Napis dookoły PREZYDENT RZECZYPOSPOLITEJ I RZĄD 1967. Poniżej ESAI, czyli próba.

Medal jest sygnowany. Po lewej stronie między szponami orła widnieje monogram autorski.

Na karbowanym rancie znajduje się gładkie pole z wybitą próbą 0,999, sygnaturą FS i kolejnym numerem 0382. Medal został wybity w srebrze o dwóch próbach 0,925 i 0,999, w nakładzie 750 egzemplarzy w każdej z wersji. Numizmat został wybity zgodnie z tradycją amerykańskiego mennictwa monetarnego, gdzie awers i rewers jest bity „odwróconym” o 180° stemplem. Wolorów estetycznych, a także splendoru dodaje temu numizmatowi umieszczenie go w ozdobnym, czerwonym etui, którego krawędzie zostały wykończone złotym okuciem. Na zewnętrznej stronie wieka znajduje się napis w języku angielskim HEROES OF POLAND \ COMMERATIVE COINS. Z kolei na stronie wewnętrznej, wykończonej białą, jedwabną tkaniną został umieszczony napis, również w języku angielskim, POLISH GOVERMENT \ IN EXILE \ 1967²⁸.

Na początku kolejnej dekady, w roku 1970 powstał medal poświęcony innemu bohaterowi Insurekcji – Janowi Kilińskiemu. Okazją do wybitcia medalu upamiętniającego warszawskiego szewca była przypadająca w tym roku 150. rocznica jego śmierci. Faktem jest, że jego emisja została przygotowana z rocznym opóźnieniem. Jubileusz ten przypadł bowiem w roku 1969, a medal ukazał się w roku 1970²⁹. Medal został wybity dwustronnie i jest efektem współpracy dwóch autorów. Awers opracował Stanisław Sikora, a rewers to dzieło Józefa Markiewicza-Nieszcz. Każdy z nich na swojej stronie zamieścił własne sygnatury.

Stanisław Sikora, Polska – Warszawa 1970, MNE 8567

²⁸ Bohaterzy Polski \ Moneta pamiątkowa. Rząd Polski na Uchodźstwie \ 1967. W przypadku tego napisu użyto określenia *coins* = *moneta*, co jest błędem i zostało w tekście wyjaśnione. M. J. Brzezicki, *Medale...*, op. cit., s. 64, poz. 68.

²⁹ A. Kopydłowska, W. Kowalczyk, *Medale Mennicy Państwowej* [Katalog 1946–1973], Mennica Warszawska, Warszawa 1974, s. 99, poz. 342.

A.: Na gładkim tle widnieje popiersie Kilińskiego w maciejówce na głowie, zwrócone 3/4 w prawo. Po lewej stronie, jakby za plecami, został rozmieszczony napis W\ 150\ ROCZ-NICE\ ŚMIER-\ CI\ 1969.

R.: Na gładkim tle w części środkowej znajduje się „las” postawionych na sztorc kos i dwie skierowane sztychem ku górze szable oraz napis 1760–1819, a pod kompozycją JAN KILIŃSKI.

Józef Markiewicz-Nieszczyk, Polska – Warszawa 1974, MNE 11065

Jeden z powyższych autorów – Józef Markiewicz-Nieszczyk – powtórzył swoją pracę. W 1974 roku przygotował samodzielnie medal poświęcony Kilińskiemu. W wybitym wówczas medalu wykorzystał bez jakichkolwiek zmian swój wcześniej opracowany rewers, czyli motyw kos postawionych na sztorc jako tło dla napisów. Za to zmienił awers. Umieścił na nim pomniejszone popiersie Kilińskiego zwrócone 3/4 w prawo, a w tle fragmenty warszawskich kamienic. Cała kompozycja została rozmieszczona na środku medalu³⁰.

Dla chronologicznej ścisłości dokumentowania medali kościuszkowskich musimy cofnąć się jeszcze do roku 1972. Wówczas, dwie jednostki wojskowe mające za patronów bohaterów Insurekcji Kościuszkowskiej wydały poświęcone im medale. Jako pierwszą wymienić trzeba jedną z najstarszych jednostek Ludowego Wojska Polskiego, czyli 1. Warszawską Dywizję Zmechanizowaną im. Tadeusza Kościuszki. Przygotowanie medalu powierzono Józefowi Markiewiczowi, a wybite oczywiście Mennicy Państwowej w Warszawie.

³⁰ A. Kopydłowska, *Medale Mennicy Państwowej 1974-1978*; *Mennica Warszawska 1979*, s. 26–27, poz. 41.

A.: Powierzchnia podzielona w pionie na dwa pola. Po lewej, na fakturowanym tle znajduje się profil Kościuszki zwrócony w prawo. Na prawym polu zostały rozmieszczone napisy LENINO\ WAR-\ SZAWA\ WAŁ\ POMOR-\ SKI\ BERLIN.

R.: Na środku znajduje się zagłębione pole podzielone na dwie części. Po lewej stronie widnieje orzeł 1. Dywizji W.P. Pozostałą część wypełnia napis ZA ZASŁUGI\ DLA 1\ WARSZA\ WSKIEJ\ DYWI- ZJI\ ZMECHANI\ ZOWANEJ\ IM. T. KOŚCIUSZKI.

W tradycji tej jednostki funkcjonowała jeszcze jedna forma wyróżnienia. I choć nie jest to typowy medal, to jednak z uwagi na podobiznę patrona jednostki, warto w tym miejscu ją zaprezentować. Jeszcze w latach 40. XX w. została ustanowiona pamiątkowa Odznaka Kościuszkowska. Jej ustanowienie miało miejsce prawdopodobnie w pierwszej połowie roku 1944, natomiast statut odznaki został zatwierdzony przez Naczelnego Dowódcę WP w 1946 roku. Pierwsze nadania miały miejsce w dniu kolejnej rocznicy bitwy pod Lenino – 12 października 1946 roku. Do końca funkcjonowania odznaki była ona nadawana najbardziej zasłużonym osobom wojskowym i cywilnym na podstawie Regulaminu ustanowionego Rozkazem Ministra Obrony Narodowej nr 33/MON z 15 sierpnia 1967 roku³¹.

NN, Polska, po roku 1946, MNE 4908

³¹ K. Madej, *Polskie symbole wojskowe 1943-1970. Godło, sztandary, odznaczenia i odznaki Ludowego Wojska Polskiego*, Warszawa 1980, s. 112.

Odznaka została wykonana na planie koła. Na środku znajduje się okrągłe pole, w którym widać profil Kościuszki zwrócony w lewo. Dookolnie został wykonany napis LENINO BERLIN. Powyżej na polu o kształcie trapezu widnieje napis 1WDP. U dołu, na wstędze daty 1943 – V – 1945. Po bokach znajdują się liście laurowe.

Drugą jednostką jest 8. Drezdeńska Dywizja Zmechanizowana im. Bartosza Głowackiego³². Jest ona emitentem medalu, którego projekt przygotował Józef Markiewicz-Nieszcz, a wykonała oczywiście Mennica Państwowa w Warszawie. Medal powstał w dwóch wersjach – w tombaku patynowanym oraz srebrzonym i oksydowanym.

Józef Markiewicz-Nieszcz, Polska – Warszawa 1972, MNE 8742

A.: Powierzchnia podzielona w poziomie na dwa pola. Na górnym, gładkim znajduje się napis ZA\ ZASŁUGI DLA\ 8. DREZDEŃSKIEJ DYWIZJI\ ZMECHANIZOWANEJ\ IM. BARTOSZA\ GŁOWACKIEGO. Pole dolne ma fakturowane tło, na którym znajduje się postać kosyniera zakrywającego czapką lont armaty – scena z bitwy pod Racławicami.

³² 8. Drezdeńska Dywizja Zmechanizowana im. Bartosza Głowackiego od roku 1950 do swojego rozformowania w 1993 r. stacjonowała w Koszalinie (dowództwo), a jednostki były rozlokowane w Koszalinie, Kołobrzegu i Trzebiatowie. Dywizja była kontynuatorką tradycji frontowych 8. Drezdeńskiej Dywizji Piechoty im. Bartosza Głowackiego sformowanej w 1944 r. w rejonie Siedlec. Bazą było zgrupowanie partyzanckie „Jeszcze Polska nie zginęła”. Jednostka uczestniczyła m. in. w Akcji „Wisła”. 30 marca 1949 r. została przeformowana w 8. Zmotoryzowaną Dywizję Piechoty i przeniesiona na Pomorze Środkowe.

R.: Powierzchnia podzielona w pionie na dwa pola. Na prawym znajduje się odwzorowanie Krzyża Grunwaldu – odznaczenie nadane tej jednostce. Na lewym napis SŁU\ ŻYMY\ OJCZY\ ŻNIE\ POL-SCE\ LUDOWEJ.

Wymieniany już w tym opracowaniu medalier Edward Gorol przygotował kolejny medal nawiązujący do postaci T. Kościuszki i wykorzystujący jego wizerunek. W 1974 roku przypadały dwie rocznice – 30. Manifestu PKWN i 180. Insurekcji Kościuszkowskiej. Inicjatywa emisji medalu zrodziła się w kręgu chełmskiego oddziału PTTK.

Edward Gorol, Polska – Warszawa – Chełm 1974, MNE 12274

A.: Na fakturowanym tle znajduje się popiersie Kościuszki zwrócone 3/4 w prawo.

R.: Na gładkim tle znajduje się orzeł 1. Dywizji im. Tadeusza Kościuszki, a nad nim napis: ZA\ POLSKĘ\ WOLNOŚĆ I LUD\ 1794, a pod orłem 1944\ CHEŁM\ 1974.

Podany opis rewersu nawiązuje do obu rocznic. Zamieszczony na awersie wizerunek Kościuszki to kolejne odwzorowanie portretu Oleszczyńskiego, jednak nie tak dokładne jak dotychczasowe.

W 1976 roku świat, a szczególnie Stany Zjednoczone Ameryki Północnej obchodziły 200. Rocznicę Deklaracji Niepodległości, czyli faktycznie powstania tego państwa. Ważnymi uczestnikami tych wydarzeń byli Tadeusz Kościuszko i Kazimierz Pułaski. Możemy też przypuścić, że było wielu uczestników tych wydarzeń nieznanymi z imienia i nazwiska. Jednym z elementów obchodów rocznicowych

była zorganizowana przez Polonię amerykańską wystawa filatelistyczna POLPEX'76 pod hasłem *Wkład Polaków w powstanie i rozwój USA*. Jej organizatorem było Polskie Towarzystwo Filatelistyczne POLONUS wraz z Polsko-Amerykańskim Związkiem Numizmatyków. Wystawie towarzyszył medal autorstwa Edwarda Gorola.

Edward Gorol, Polska – Warszawa 1976, MNE 8744

A.: Na środku znajduje się zagłębione pole, w którego otoku widnieje napis 1776 AMERICAN REVOLUTION BICENTENNIAL 1976. U dołu, w prostokątnym polu o ząbkowanych krawędziach znajduje się napis POLPEX'76, a pod nim POLONUS CHICAGO.

R.: Na fakturowanym tle znajdują się trzy pola z portretami – na górnym WASHINGTON, po lewej KOŚCIUSZKO, po prawej PUŁASKI, pomiędzy nimi data 1776. Pod całością napis ZA WASZĄ I NASZĄ WOLNOŚĆ.

Medal został wykonany w kształcie kwadratu o bok 7 cm, a do jego wybicia użyto złoconego brązu³³.

Ta sama rocznica dała asumpt do wydania medalu, którego inicjatorem i projektantem jest Leon Kawecki, wykonawcą Frank Eliscu, a miejscem bicia mennica Metallic Art. Co Connecticut. Medal ten można uznać za jeden z ciekawszych i lepiej zrealizowanych projektów medalierskich.

³³ M.J. Brzezicki, op. cit., s. 112, poz. 158; B. Kozarska-Orzeszek, *Polskie...*, op. cit., s. 60–61, poz. 228.

Leon Kawecki, Polska – USA 1976, MNE 8762

A.: Trzy popiersia zwrócone 3/4 w lewo – Kościuszki, Waszyngtona i Pułaskiego. Nad nimi w dwóch półkulach znajduje się 13 gwiazdek symbolizujących 13 pierwszych stanów USA. Napis dookołny KOŚCIUSZKO WASHINGTON PULASKI FREEDOM FOUNDERS.

R.: Na gładkim tle kompozycja – po lewej Statua Wolności w Nowym Jorku na tle flagi USA, a po prawej fragment Kolumny Zygmunta w Warszawie na tle polskiej flagi. Napis dookołny POLISH AMERICAN SALUTET 1776–1976 AMERICAN REVOLUTION BICENTENNIAL.

Na medalu znajdują się dwie sygnatury. Na awersie po lewej stronie widnieje sygnatura autorska L. KAWECKI \ 1976. Na rancie medalu sygnatura producenta METALIC ART. CO. DANBURY CT. – BRONZE³⁴.

Do tradycji kontaktów polsko-amerykańskich nawiązuje jeszcze jeden medal. Okazją do jego wybicia było ustawienie w Detroit repliki pomnika Kościuszki z Wawelu. Opracowanie tego medalu powierzono Witoldowi Korskiemu, a jego wybicie zlecono Mennicy Państwowej w Warszawie.

Witold Korski, Polska – Warszawa 1978, MNE 8741

³⁴ M.J. Brzezicki, op. cit., s. 113, poz. 159.

A.: Na gładkim tle znajduje się odwzorowanie wawelskiego pomnika T. Kościuszki projektu Leonarda Marconiego i Antoniego Popiela³⁵. W 3/4 obwodu widnieje 10 gwiazdek.

R.: Na gładkim tle dwa herbowe orły – górny USA i u dołu z czasów PRL. Pomiędzy nimi został rozmieszczony napis NA PAMIĄTKĘ USTAWIENIA W DETROIT\ WAWELSKIEGO POMNIKA\ TADEUSZA KOŚCIUSZKI. Przy krawędzi znajduje się 11 gwiazdek.

Polskie Towarzystwo Archeologiczne i Numizmatyczne, oprócz skupiania w swoich szeregach miłośników różnych dziedzin numizmatyki (w tym medalierstwa), jest również kontynuatorem inicjatyw wydawniczych w zakresie medali. Jednym z przykładów tej sfery działalności jest medal wybity w 1982 roku. Instytucją sprawczą jest Oddział Warszawski PTAiN. Okazją do wydania tego medalu była 188. rocznica Insurekcji. Jego autorem jest Józef Markiewicz-Nieszcz, a producentem Mennica Warszawska.

Józef Markiewicz-Nieszcz, Polska – Warszawa 1982, MNE 9685

A.: Scena batalistyczna ukazująca szturmujących kosynierów, za nimi, widać prawy profil głowy Naczelnika w krakusce na głowie obserwującego pole walki. Powyżej półkolisty napis INSUREKCJA KOŚCIUSZKOWSKA\ 1794.

R.: Rząd kos postawionych na sztorc. Na ich tle, w poziomie znajduje się udrapowana wstęga z napisem CAŁOŚĆ\ RÓWNOŚĆ\

³⁵ Pomnik został ustawiony na Wawelu w 1921 r., zniszczony 17 lutego 1940 r. przez Niemców. W 1960 r. został, jako jedyny pomnik w Polsce, zrekonstruowany przez stronę niemiecką i przekazany jako dar mieszkańców Drezna dla Krakowa.

NIEPODLEGŁOŚĆ. Na zwieńczeniu widnieje orzeł w koronie z epoki stanisławowskiej o rozpostartych skrzydłach.

Medal został podwójnie osygnowany. Na awersie po lewej stronie przy dolnej krawędzi znajduje się sygnatura autorska – J. MARKIEWICZ. Z kolei na rewersie przy dolnej krawędzi półkoliście rozmieszczony zapis sygnujący emitenta PTAiN WARSZAWA. Jak można przypuszczać medal był przeznaczony do szerokiego rozpowszechniania, o czym świadczy choćby jego nakład. Został przygotowany w dwóch wersjach metalu: tombaku patynowanego, tombaku srebrzonego i oksydowanego i w obu wynosił po 1250 egzemplarzy.

Ten sam emitent powierzył wykonanie kolejnego medalu Andrzejowi Nowakowskiemu. Przygotował on dwustronny medal o średnicy standardowej dla Mennicy, czyli 7 cm.

Andrzej Nowakowski, Polska – Warszawa 1984, MNE 10494

A.: Na gładkim tle widnieje popiersie Kościuszki (wg Oleszczyńskiego) zwrócone 3/4 w prawo. Powyżej półkolisty napis TADEUSZ KOŚCIUSZKO, a u dołu daty roczne 1794–1817. Całość została obwiedziona groszkowaniem.

R.: Scena batalistyczna, która stanowi fragment Panoramy Racławickiej, o czym informuje odnośna sygnatura po prawej stronie kompozycji – WG W. KOSSAKA\ J. STYKI. W części górnej, w połowie obwodu znajduje się napis ZWYCIĘSTWO POD RACŁAWICAMI, a u dołu 4 KWIETNIA 1794. Po lewej stronie znajduje się również sygnatura emitenta: PTAiN WARSZAWA.

Podobnie jak poprzedni, tak i ten medal w zamierzeniu miał trafić do jak najszerzych rzesz odbiorców. Jego łączny nakład w dwóch wersjach metalu – tombaku patynowanym oraz tombaku srebrzonym i oksydowanym – wynosi 3000 egzemplarzy.

Kolejnym medalierem, który zmierzył się w swojej twórczości z Kościuszką i tematami pokrewnymi jest Wiktoria Czechowska-Antoniewska. W swoim bogatym dorobku rzeźbiarskim ma ona wiele prac łączących tematykę portretową i historyczną. Wśród nich są zarówno bite przez Mennicę, jak również odlewane w krótkich, autorskich seriach. W tej grupie mieści się jeden z cykli stworzonych przez artystkę – *Portrety Bohaterów Oręża Polskiego*. A oto jej uzasadnienie dla podjęcia tego tematu: „Cyklem portretów „Bohaterowie Oręża Polskiego” pragnę złożyć hołd tym co polegli, tym co żyją, tym znanym i tym bezimiennym (...). Ten cykl będę kontynuowała do kresu moich twórczych możliwości”³⁶. W tym cyklu nie mogło oczywiście zabraknąć postaci związanych z Insurekcją Kościuszkowską. Pierwszą z nich był Jan Kiliński. Dla upamiętnienia tej postaci autorka stworzyła jednostronną plakieta o średnicy 20 cm. Na gładkim tle znajduje się popiersie Kilińskiego w czapce typu maciejówka, z głową zwróconą 3/4 w prawo.

Wiktoria Czechowska-Antoniewska, Polska – Warszawa przed 1985 r., MNE 15308

³⁶ E. Sarosiek-Wroniewicz, *Wiktoria Antoniewska-Czechowska. Portret w rzeźbie i medalierstwie*, Warszawa „Zachęta” listopad 1985 [katalog wystawy]; Ministerstwo Kultury i Sztuki – Związek Artystów Rzeźbiarzy – Centralne Biuro Wystaw Artystycznych.

Kolejnym „kościuszkowcem” w tej serii jest Jakub Jasiński. Na plakiecie widnieje profil popiersia mężczyzny o młodej twarzy otoczonej długimi, prostymi włosami opadającymi na kark. Profil jest zwrócony 3/4 w lewo. W 3/4 obwodu znajduje się napis JAKUB JASIŃSKI 1789– 1794³⁷.

Wiktoria Czechowska-Antoniewska, Polska – Warszawa przed 1985 r., MNE 15311

Trzecią postacią w tym cyklu jest Bartosz Głowacki. Również i w tym przypadku jest to plakietka jednostronna. Na gładkim tle widnieje popiersie mężczyzny *en face*, a nad nim półkolisty napis BARTOSZ GŁOWACKI ZM. 1794.

Mimo że medale te powstały w ramach cyklu, nie łączy ich ani jednolita forma graficzna, ani materiał, z którego zostały odlane. Choć jedna cecha jest wspólna – prostota i oszczędność formy wyrazu, co jest wyraźnie widoczne w dwóch ostatnich. Pierwsza z plakiet odlana z brązu ma średnicę 20 cm. Dwie kolejne zostały odlane z mosiądzu o średnicy kolejno 8,4 cm i 10 cm.

³⁷ Jakub Jasiński – poeta, generał, wychowanek Szkoły Rycerskiej w Warszawie. W 1794 r. wznicił powstanie w Wilnie. Od maja do czerwca dowodził Insurekcją na Litwie. Został usunięty przez Naczelnika za radykalizm. Poległ jako jeden z obrońców Pragi.

Wiktoria Czechowska-Antoniewska, Polska – Warszawa przed 1985 r., MNE 15289

Już wcześniej była mowa o inspirowaniu działań medalierskich przez organizacje społeczne. Tak też było w przypadku kolejnego medalu kościuszkowskiego, który powstał z inicjatywy Oddziału Chełmskiego PTTK w 1990 roku. Krajoznawstwo to również popularyzacja historii, to także wychowanie o charakterze patriotycznym, dlatego więc takie inicjatywy nie mogą dziwić i nie kłócą się absolutnie z charakterem działalności statutowej PTTK. Autorką tego medalu jest Anna Jarnuszkiewicz.

Anna Jarnuszkiewicz, Polska – Warszawa – Chełm 1990, MNE 12360

A.: Na gładkim tle głowa Kościuszki zwrócona 3/4 w lewo we fragmentarycznie ukazany mundurze generalskim, bez nakrycia głowy. Pod szyją zawiązana kokarda i kołnierz typu stójka.

R.: Mężczyzna siedzi na koniu z dobytą szablą skierowaną sztychem ku dołowi. Całość zwrócona 3/4 w prawo. Poniżej, na wydzielonym polu napisy SOSNOWICA 1774–75\ DUBIENKA 1791\ DUBIENKA 1792\ WŁODAWA 1794. U dołu przy krawędzi znajduje się sygnatura emitenta: PTTK CHEŁM 1989.

W przypadku tego medalu również zachodzi niezgodność między datowaniem na medalu, a katalogiem menniczym³⁸.

W 1994 roku przypadała 200. rocznica wybuchu Insurekcji Kościuszkowskiej, jednak jubileusz ten wcale nie przyniósł tak obfitego „plonu” medalierskiego, jak można się było spodziewać. Niewątpliwie ówczesna sytuacja polityczna, a zwłaszcza transformacja gospodarcza, nie sprzyjała potencjalnym emitentom. Choć warto zwrócić uwagę, że rok 1917 był czasem wojennym, Rzeczpospolita była rozdarta pomiędzy trzech zaborców, a jednak tamta rocznica pozostawiła po sobie obfite pokłosie medalierskie. Ale to były rzeczywiście inne czasy i inna świadomość patriotyczna.

Z tego jubileuszowego 1994 roku w kolekcji Muzeum Niepodległości pochodzi jeden medal, którego wydawcą jest Polska Fundacja Kościuszkowska. Niestety, nie znamy ani miejsca jego powstania, ani wykonania. Co prawda na awersie po prawej stronie znajduje się sygnatura, jednak jest ona na tyle nieczytelna, iż uniemożliwia rozszyfrowanie.

NN, Polska – Warszawa(?) 1994, MNE 14020

³⁸ W katalogu występuje on pod rokiem 1990. J. Czarnecki, *Medale Mennicy Państwowej*, „Heliodor”, Warszawa 1991, s. 112, poz. 215.

A.: W okrągłym polu znajduje się profil głowy Kościuszki zwrócony w lewo. Napis w otoku POLSKA FUNDACJA KOŚCIUSZKOWSKA.

R.: Na tle kosynierów znajduje się orzeł w koronie o rozpostartych skrzydłach. Napis w otoku: 200 LAT INSUREKCJI KOŚCIUSZKOWSKIEJ 1794–1994.

Kolejny medal został wyemitowany już w XXI wieku. Tym razem dotyczy on kompozytora Michała Kleofasa Ogińskiego³⁹. Jest to kolejny przykład medalu powstałego z inicjatywy społecznej. Tym razem są to dwie organizacje – Towarzystwo Polsko-Austriackie w Gdańsku i Stowarzyszenia Miłośników Tradycji Mazurka Dąbrowskiego w Gdańsku.

NN, Polska – Gdańsk, 2004 MNE 16478

A.: Na środku popiersie mężczyzny *en face*. Napis dookolny MICHAŁ KLEOFAS OGINSKI POLONEZY MAZURKI WALCE 1765–1833.

R.: Na gładkim tle napisy o zróżnicowanym kroju liter. 210\ ROCZNICA\ POWSTANIA\ KOŚCIUSZKOWSKIEGO\ 1794–2004\ TOWARZYSTWO POLSKO-\ AUSTRIACKIE\ GDAŃSK. Napis dookolny STOWARZYSZENIE MAZURKA DĄBROWSKIEGO.

Medal został umieszczony w ozdobnym etui z napisem na wieku MICHAŁ KLEOFAS\ OGINSKI. Niestety, na chwilę obecną nie znamy ani autora medalu, ani miejsca jego produkcji.

³⁹ Michał Kleofas Ogiński – 7 października 1765 – 5 października 1833 Florencja. Uczestnik Insurekcji Kościuszkowskiej na Litwie. Agent sprawy polskiej w Konstantynopolu.

Aby obraz warszawskiej kolekcji był pełny, trzeba tu jeszcze zaprezentować dwa medale, które nie zostały w żaden sposób osygnowane. Trudno również określić czas ich powstania, autorstwo, a także miejsce wytworzenia. Uzupełnienie tych danych byłoby możliwe w wyniku żmudnych poszukiwań w literaturze przedmiotu czy też w wyniku analiz porównawczych w oparciu o inne kolekcje numizmatyczne.

NN, Polska, MNE 8568

Pierwszy z nich dotyczy samego Kościuszki. Jest to jednostronnie odlana w mosiądzu plakieta o średnicy 8 cm. Na gładkiej powierzchni znajduje się popiersie Naczelnika zwrócone 3/4 w prawo, a po lewej stronie napis: TADEUSZ KOŚCIUSZKO.

NN, Polska, MNE 8765

Drugi, to jednostronnie wybity medal o średnicy 4,5 cm. Na gładkim tle widnieje głowa mężczyzny w maciejówce zwrócona 3/4 w lewo. Przez porównanie z innymi wizerunkami, możemy stwierdzić, że jest to Jan

Kiliński. Forma graficzna jest podobna do medalu stworzonego w 1960 roku przez Zbigniewa Dunajewskiego⁴⁰. W części górnej znajduje się zawieszanie. Awers medalu jest fakturowany w formie szachownicy.

Dla ułatwienia dalszego zgłębiania problematyki kościuszkowskiej i z nią związanej w medalierstwie, proponuję czytelnikom zapoznanie się z poniższym zestawieniem bibliograficznym.

Andrzej Kotecki

Bibliografia

1. Marian J. Brzezicki, *Medale i odznaki polskie i Polski dotyczące, bite poza Polską w latach 1939–1947*, Instytut Polski i Muzeum im. gen. W. Sikorskiego w Londynie, Londyn 1979.
2. Małgorzata Dubrowska, *Medaliony i plakiety. Katalog zbiorów Muzeum Historycznego m. st. Warszawy*, Warszawa 2005.
3. Małgorzata Dubrowska, *Pamiętki I wojny światowej w Muzeum Historycznym m. st. Warszawy*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994.
4. Jerzy Gacek, *Medale, medaliony i plakiety polskie i z Polską związane wytworzone do 1944 roku w zbiorach Muzeum Okręgowego w Rzeszowie*. Katalog Zbiorów, Rzeszów 2001.
5. Marian Gumowski, *Medale i odznaki kościuszkowskie ku uczczeniu setnej rocznicy śmierci*, Nakład Towarzystwa Numizmatycznego, Kraków 1917.
6. Marian Gumowski, *Portrety Kościuszki (47 reprodukcji). Studia ikonograficzne do dziejów Polski. Tom 1*, H. Altenberg, G. Seyfarth, E. Wende i Ska, Lwów 1917.
7. *Kolekcja generała Jerzego Węgierskiego. Katalog monet i medali*. Oprac. Andrzej Białkowski, Ewa Śliwińska; Muzeum Narodowe, Warszawa 1974.
8. Barbara Kozarska-Orzeszek, *Polskie medale filatelistyczne 1899–1989*. Katalog, Wrocław 1984.
9. Marian Opalek, *Pamiętki polskie 1914–1917. Odznaki, medale, plaket*, z. 3, Kraków 1917.
10. Elwira Sarosiek-Wroniewicz, *Wiktoria Czechowska-Antoniewska. Portret w rzeźbie i medalierstwie*, „Zachęta”, Warszawa 1985.
11. Grażyna Tryka, *Medaliony i plakiety ze zbiorów Muzeum Mazowieckiego w Płocku* (katalog wystawy), Płock 1990.
12. Grażyna Tryka, *Patrz Kościuszko na nas z nieba... Pokaz pamiątek w 200. rocznicę Insurekcji 1794*, Informator, Płock 1994.

⁴⁰ Zob. przypis 22.